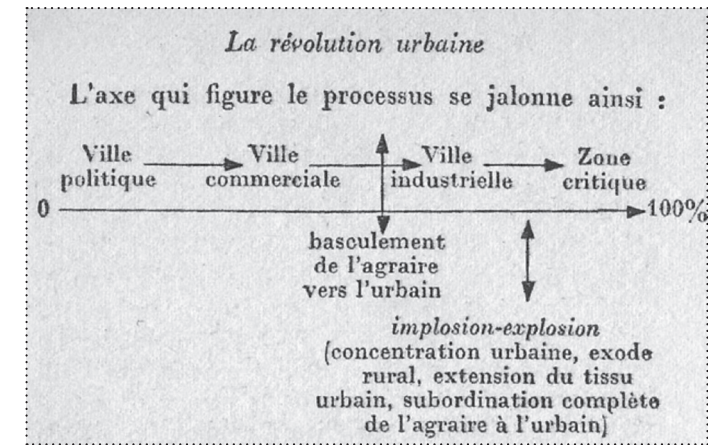

DOBA URBANIZACIJE

M4 ■ NEIL BRENNER

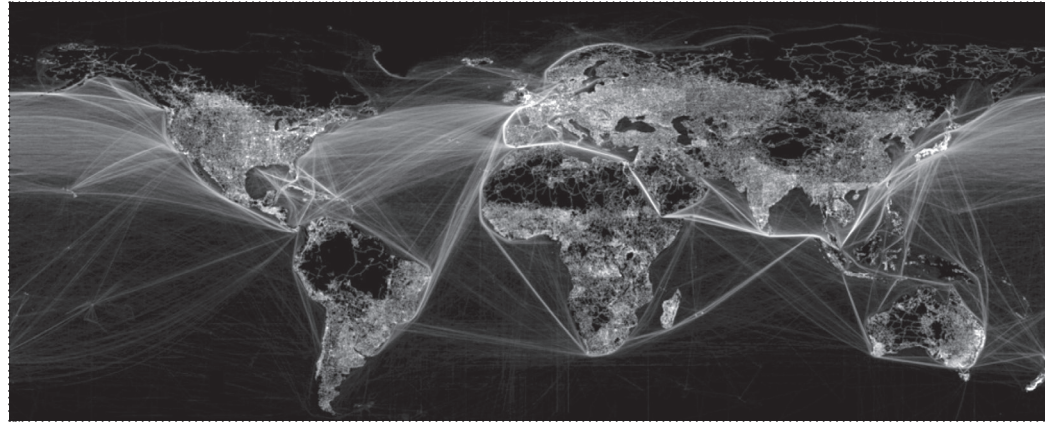
Urbano pitanje već je dugo u žarištu intenzivnih rasprava među znanstvenicima koji se bave prirodom grada i procesima urbanizacije. Unatoč dubokim razlikama u metodologiji, analitičkom fokusu i političkom usmjerenju, glavni pristupi toj problematici u 20. stoljeću uzimali su entitet koji se obično naziva *gradom* (ili neku njegovu leksičku varijantu) kao primarnu jedinicu analize i mjesto istraživanja. Taj epistemološki fokus kanoniziran je 1925. godine u misiji urbane sociologije koji su ponudili osnivači Čikaške škole Ernest Burgess i Robert Park, a koji je lakonski, no samouvjereno nazvan *Grad (The City)*.¹ Poslije se to razvilo u samorazumljivu pretpostavku u različitim tradicijama urbanog istraživanja, tako očitu da više nije zahtijevala objašnjenje. Dapače, unatoč znatnim razlikama u odnosu na Čikašku školu urbane sociologije, glavne struje urbanih znanosti polovinom i krajem 20. stoljeća također su usmjerile svoj analitički pogled primarno, ako ne i isključivo, na „gradolike“ (čvorišne, relativno velike, gusto naseljene i zaokružene) društveno-prostorne jedinice. Bez obzira na specifične metodološke i političke programe, svi su glavni pristupi urbanom pitanju (a) zabilježili replikaciju gradolikih tipova naselja na većim teritorijima, ili pak (b) koristili neki modifikator – trgovački, industrijski, fordističko-keynesovski, postkeynesovski, postfordistički, globalni, mega, neoliberalistički, obični, postkolonijalni i tako dalje – kako bi ograničili svoje područje istraživanja kao podskup nekog navodno općenitijega društveno-prostornog oblika, naime *grada* kao takvog. Dakako, na raspolaganju su nam brojni termini kojima možemo označiti dotičnu gradoliku jedinicu – metropola, konurbacija, grad-regija, metropolitansko područje, megalopolis, megalopolitska zona i tako dalje – i oni na odgovarajući način odražavaju promjene granica, morfologija i razmjera u obrascima ljudskog naselja. U međuvremenu, između i unutar glavnih tradicija urbane teorije i istraživanja već dugo bjesne debate o podrijetlu, dinamici i posljedicama gradogradnje, kao i općenitije o funkcijama gradova u odnosu na šire političko-ekonomske, društveno-kulturološke i demografske transformacije. No u osnovi toga žučnog neslaganja i neumornih promjena u paradigama ustraje jedan temeljni konsenzus: vjeruje se, naime, da je urbana problematika suštinski utjelovljena u *gradovima* – zamišljenima kao tipovi naselja koje karakteriziraju određena indikativna obilježja (kao što je mnogobrojno stanovništvo, gustoća i društvena raznolikost) koja ih kvalitativno razlikuju od *negradskoga* društvenog svijeta (suburbanog, ruralnog i/ili „prirodnog“), koji je navodno smješten „onkraj“ ili „izvan“ njih. U aktualnoj suradnji s Christianom Schmidom (ETH Zürich) razvijamo radikalno drugačiji način konceptualizacije otiska i djelovanja urbanih procesa na planetarni pejzaž. Naš je cilj prevladati tradicionalna shvaćanja urbanog kao ograničenog tipa naselja ili čvorišnog stanja, dajući prednost multiskalarnim, teritorijalno raznolikim, morfološki heterogenim i strogo procesualnim konceptualizacijama. Iz takvog preusmjerenja proizlazi nekoliko radikalnih epistemoloških i metodoloških posljedica. Jedna od važnijih, kako mi je cilj objasniti u ovom kratkom prikazu, jest metodološki zahtjev za prevladavanjem jaza između urbanog i neurbanog koji već dugo opterećuje cjelokupno područje urbanog istraživanja i prakse.²

DIJAGRAM POTPUNE URBANIZACIJE
HENRIJA LEFEBVREA

Implozije i eksplozije

Zašto bi trebalo prevladati distinkciju između urbanog i neurbanog, i zašto baš sada? Jasno je da se prostor naselja već dugo diferencira pomoću topografije, i čini se razboritim odrediti teren urbanoga, kako u povijesti tako i danas, u odnosu na najveće svjetske gradove – London, New York, Shenzhen, Bombay, Lagos i tako dalje. Čak i usred intenzivne nestalnosti koja je povezana sa sve bržim geoekonomskim restrukturiranjem, takva mjesta očito još uvijek *postoje*, i čini se da se njihova veličina i strateška ekonomska važnost uvećavaju, a ne smanjuju. No što točno *jesu* ta mjesta, osim imena na zemljovidu koja su vlade institucionalizirale, a koalicije rasta brendirale kao lokacije za investiranje? Što ih kvalitativno razlikuje od drugih mjesta unutar i onkraj, na primjer, jugoistoka Engleske i zapadne Europe, američkog sjeveroistoka i Sjeverne Amerike, delte Biserne rijeke i istočne Azije, Maharashtre i južne Azije ili jugoistočne Nigerije i zapadne Afrike? Sadrže li ona neko posebno svojstvo koje ih čini jedinstvenima – možda je to njihova veličina ili pak gustoća naseljenosti? Ulaganja u infrastrukturu? Središnji strateški položaj u globalnim tokovima kapitala i radne snage? Ili su pak društveno-prostorni odnosi urbanizma koji su nekada bili ograničeni na te jedinice, sada nasumično eksplodirali izvan njih, putem sve zgusnutijih lanaca robe, infrastrukturnih krugova, migracijskih tokova i cirkulacijsko-logističkih mreža koje prožimaju svijet uzduž i poprijeko? No ako je to slučaj, može li se za bilo koji nekadašnji grad, kakva god bila njegova veličina, još uvijek reći da ima koherentne granice? Jesu li se svakodnevni društveni odnosi, mreže među tvrtkama, tržišta rada, izgrađeni okoliši, infrastrukturni koridori i društveno-ekološki utjecaji povezani s takvim gustim klasterima sada proširili, dodatno zgusnuli, nametnuli i međusobno povezali kako bi iznjedrili ono što je Jean Gottmann jednom slikovito opisao kao „nepravilno koloidna mješavina ruralnih i suburbanih pejzaža“ na nacionalnoj, međunarodnoj, kontinentalnoj pa čak i globalnoj razini?³ A ako se to doista događa, ne bi li trebalo napustiti ili barem radikalno rekonceptualizirati naše naslijeđeno shvaćanje urbanog kao distinktivnog tipa naselja? Tu je poziciju zastupao francuski društveno-prostorni teoretičar Henri Lefebvre prije više od četiriju desetljeća kada je započeo svoj klasični tekst *La révolution urbaine* provokativnom tezom kako se „društvo u potpunosti urbaniziralo“.⁴ Iako je cjelokupnu urbanizaciju promatrao kao neki virtualan predmet – situaciju u nastajanju prije nego aktualiziranu stvarnost – Lefebvre je ustvrdio kako su grube konture potpunog oblikovanja urbanizacije zacrtane već 1960-ih godina u zapadnoj Europi. Dokaz za njihovo postojanje vidio je u fragmentaciji i uništenju tradicionalnih europskih gradova, u formiranju teritorijalnog megalopolisa golemih razmjera koji se proteže od Engleske i Pariza preko Ruhrske oblasti sve do Skandinavije, u proširenju logističkih, komercijalnih i turističkih infrastrukturna duboko u nekada izolirane krajeve, u konstrukciji golemih industrijskih kompleksa i stambenih naselja velikih razmjera na nekada perifernim lokacijama u Francuskoj, Španjolskoj i Italiji, u uništenju gotovo autonomnih agrarnih zajednica u nekada ruralnim zonama, kao i u dalekosežnim procesima degradacije okoliša širom kontinenta.⁵ Ostvare li se takve tendencije na

NAŠTANAK GLOBALNOGA URBANOG TKIVA,
NIKOS KATŠIRIS, URBAN THEORY LAB, HARVARD GSD

planetarnoj razini, tvrdio je Lefebvre, to će podrazumijevati nemilosrdno, iako možda fragmentarno prožimanje čitavog svijeta urbanim tkivom – stvaranje „neravnomjerne mreže“ – uključujući kopnene površine, oceane, atmosferu i podzemni svijet koji će se još neposrednije iskorištavati kako bi poduprli proždrljivi lov na kapitalistički industrijski rast.⁶ …… U nekoliko snažnih formulacija Lefebvre je okarakterizirao takvo poopćenje kapitalističke urbanizacije kao proces „implozije-eksplozije“, izraz koji je uveo kako bi pojasnio uzajamno rekurzivne veze između kapitalističkih oblika aglomeracije i opsežnijih transformacija teritorija, pejzaža i okoliša. U provokativnom i često osporavanom dijagramu koji je predstavio u prvom poglavlju knjige *La révolution urbaine* Lefebvre koristi pojam implozije-eksplozije kako bi opisao širu konstelaciju povijesno-geografskih transformacija koje bi, kako je on smatrao, nagovijestile nastupanje potpune urbanizacije na globalnoj razini – točnije rečeno, „urbanu koncentraciju, ruralni egzodus, širenje urbanog tkiva i potpunu podređenost agrarnoga urbanomu“. …… Kada se dosegne ta „kritička točka“, tvrdi Lefebvre, stanje potpune urbanizacije više neće biti hipotetsko – puki „virtualni predmet“ čije se tendencije selektivno očituju na određenim teritorijima, bilo to u Europi ili drugdje.⁷ Umjesto toga, one će postati temeljni parametar za *planetarne* društvene i ekološke odnose, namećući nova ograničenja uporabi i transformaciji izgrađenog okoliša širom svijeta i oslobađajući potencijalno katastrofalne nejednakosti, sukobe i opasnosti. Međutim, to će donijeti i nove mogućnosti za demokratsku aroprijaciju i samoupravljanje nad prostorom na svim razinama. Kasnih 80-ih godina, u jednom od svojih posljednjih tekstova, Lefebvre je ustvrdio kako je kritična točka potpune urbanizacije već prijedena i kako se „planetarizacija urbanoga“ već ostvaruje u praksi.⁸ …… To novoutvrđeno, planetarno oblikovanje urbanosti zamaglilo je pa čak i izbrisalo odavno utvrđene društveno-prostorne granice – ne samo one između grada i sela, urbanog i ruralnog, središta i periferije, metropole i kolonije ili društva i prirode, nego i između urbane, regionalne, nacionalne i globalne razine – stvarajući time nove formacije u gusto urbaniziranom pejzažu, o čijim je konturama ekstremno teško, ako ne i nemoguće teoretizirati, a kamoli ih mapirati, na osnovi naslijeđenih pristupa urbanoj znanosti.

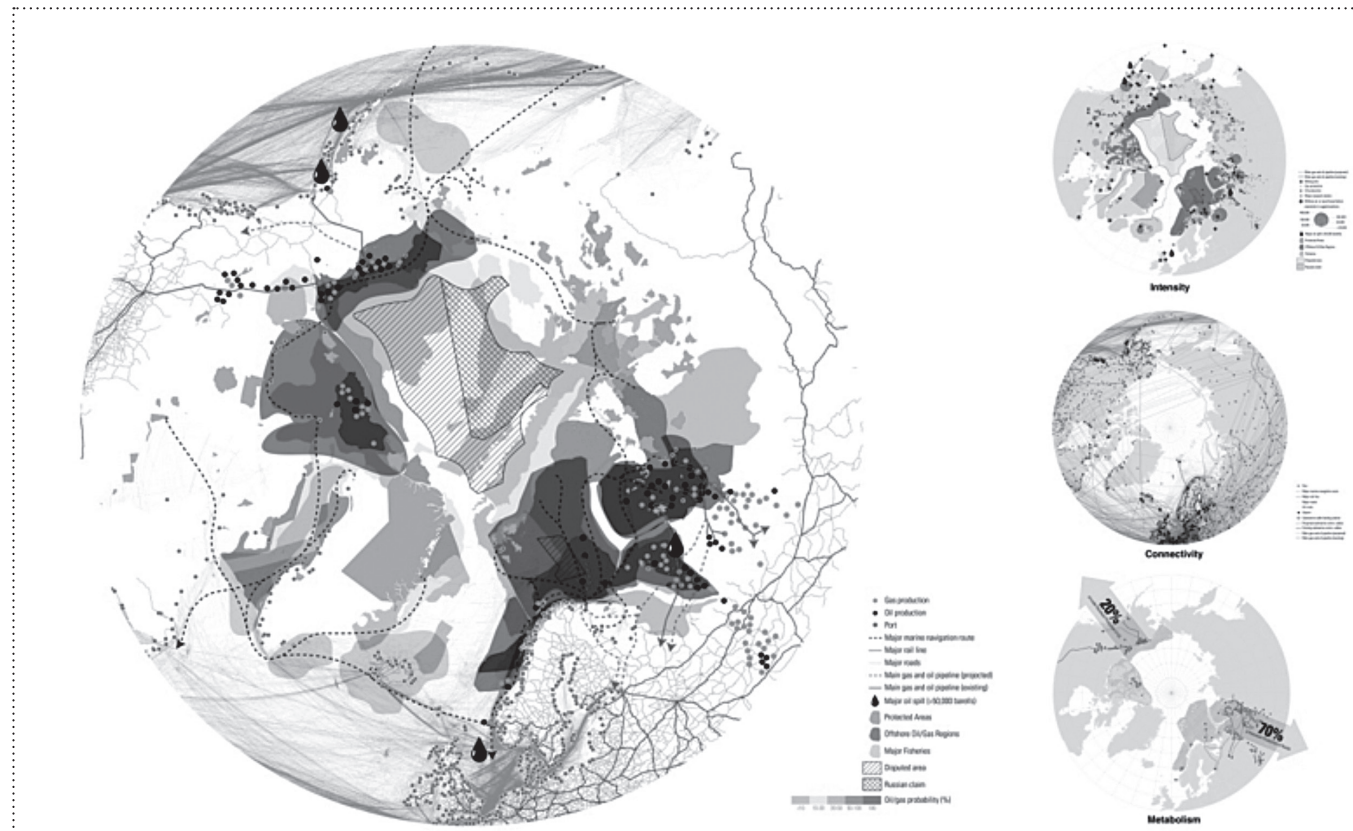
Urbanizacija i njezini operativni pejzaži

U istraživanju ovoga akutnog problema naša pretenzija svakako *nije*, kako povremeno predlažu neki urbanisti, da se gradovi (ili, točnije rečeno, zone aglomeracije) rastoče u neko bezmjesno društvo globalnih tokova, povezivanje bez granica ili nasumične prostorne rasprostranjenosti.⁹ Mi također ne tvrdimo da gustoća naseljenosti, grupiranje tvrtki, učinci aglomeracije ili koncentracija infrastrukture – da spomenemo samo neka od stanja koja se obično povezuju s fenomenom grada u uvjetima suvremenog kapitalizma – nisu više operativno važna obilježja u suvremenoj ekonomiji i društvu. Naprotiv, mi se i dalje temeljno bavimo aglomeracijskim procesima, promjenama u njihovoj ulozi u režimima ekonomskog rasta i raznolikošću njihovih izraza u različitim morfološkim oblicima i prostornim konfiguracijama – od urbanih regija velikih proporcija, policentričnih metropolitanskih teritorija i linearnih urbanih koridora do interurbanih mreža i globalnih urbanih hijerarhija. No razmatrajući taj skup pitanja,

EUROPSKE ŽELJEZNIČKE MREŽE 1862. GODINE – OPERATIVNI PEJZAŽ ZA GRADOVE I FRANČUSKO CARSTVO, CHARLES J. MINARD, CARTE FIGURATIVE ET APPROXIMATIVE DES TONNAGES DE MARCHANDISES QUI ONT CIRCULÉ EN 1862 SUR LES VOIES D'EAU ET DE FER DE L'EMPIRE FRANÇAIS. LITH. (N.S.), 16 DÉCEMBER 1863. ENPC: FOL 10975, FOL 3566., IZVOR: [HTTP://WWW.DATAVIS.CZ/GALLERY/MINIBIB.PHP#MINARD:1863D](http://www.datavis.cz/gallery/minibib.php#minard:1863D)

mi ustrajemo na tome da su „gradovi samo oblik urbanizacije“ i da ih stoga valja shvatiti kao mjesta koja se dinamički razvijaju, kao arene širih procesa društveno-prostorne i društveno-ekološke transformacije.¹⁰ Kako je David Harvey sažeto formulirao, „ta ‘stvar’ koju nazivamo ‘gradom’ ishod je ‘procesa’ koji nazivamo ‘urbanizacijom’“. ¹¹ …… No kako ostvariti terorijski pomak u razumijevanju procesa urbanizacije i njegovih heterogenih geografija? Naposljetku, ta nas zadaća stavlja pred prilične izazove jer iako se koncept urbanizacije ispočetka može činiti kao nešto što se povezuje s dinamičnim i procesualnim svojstvima, zapravo je prilično dugo bio potpuno uronjen u epistemološke pretpostavke metodološkog *grad-izma* koji tretira grad kao samorazumljivu društveno-prostornu formu koju je moguće univerzalno replicirati. Zajedno s drugim metakonceptima poput industrijalizacije, modernizacije, demokratizacije i racionalizacije, koncept urbanizacije ima dugu povijest u suvremenim društvenim i povijesnim znanostima, i uglavnom se koristi kako bi se govorilo o navodno sveprožimajućim megaprocesima modernih kapitalističkih društvenih formacija. Međutim, u većini prikaza urbanizacija se naprosto odnosi na proces rasta *gradova*: ona se po definiciji opisuje tako da se odnosi samo na rast velikih i vjerojatno zgusnutih naselja, obično u svezi s nekim od drugih makrotrendova kapitalističkog moderniteta. …… Iako se njezini počeci mogu naći u raznim strujama teorije o društvu iz 19. i s početka 20. stoljeća, tu gradocentričnu konceptualizaciju paradigmatki je utjelovio američki sociolog Kingsley Davis sredinom 20. stoljeća svojom klasičnom definicijom urbanizacije kao povećanja broja stanovnika koji žive u gradovima u odnosu na cjelokupno stanovništvo neke zemlje. Umjesto da definira gradove u društvenom, morfološkom ili funkcionalnom smislu, Davis je znakovito koristio numeričke pragove – obično 20 000 ili 100 000 stanovnika – kako bi definirao tipove naselja.¹² To strogo empirijsko shvaćanje sažeto je prikazao pomoću sljedeće formule: $U = P_c / P_t$ (U = urbanizacija; P_c = gradsko stanovništvo; P_t = cjelokupno stanovništvo dotične zemlje). Nakon toga posvetio je nekoliko desetljeća brižnoga empirijskog istraživanja međunarodnoj primjeni svoje formule, što je naposljetku rezultiralo prvom sveobuhvatnom svjetskom statistikom brojnosti stanovništva u gradovima.¹³ …… Davisova formula iz sredine prošlog stoljeća danas je institucionalizirana u sustavima za prikupljanje podataka koji se još uvijek koriste u Ujedinjenim narodima (UN) i drugim globalnim organizacijama, a također je čvrsto usidrena u glavnim strujama suvremene znanosti o društvu, urbanizmu, socijalne politike i javnog zdravstva.¹⁴ Štoviše, upravo je ta empirijska, gradocentrična konceptualizacija urbanizacije u osnovi nevjerovatno utjecajne suvremene tvrdnje kako se više od 50% svjetskog stanovništva preselilo sa „sela“ u „grad“. Osim empirijskih slijepih točaka koje su znatne s obzirom na nestandardizirane, nacionalno specifične definicije tipova naselja, pomiješane s tablicama globalnih podataka UN-a, naš rad sugerira da je takva pretpostavka sasvim irelevantna kao osnova za razumijevanje suvremene globalne urbane situacije. Ona se zasniva na nekom nepovijesnom konceptu grada, usredotočenom na stanovništvo, koji ne uzima adekvatno u obzir nevjerovatne razmjere i raznolikost aglomeracijskih procesa koji se trenutačno odvijaju u glavnim svjetskim regijama. Još važnije od toga, pojam urbanog „praga“ od 50% ne može rasvijetliti dalekosežne procese i utjecaje procesa urbanizacije koji se odvijaju daleko od velikih aglomeracijskih

pojačanoga demografskog rasta u najvećim gradovima svijeta ni naprosto kao replikacija gradolikih tipova naselja po čitavome planetu. S druge strane, ni tradicionalni koncepti zaleđa ili ruralnih oblasti ne mogu adekvatno obuhvatiti procese ekstenzivne urbanizacije, u kojima se nekoć marginalizirani ili izolirani prostori pripajaju, operacionaliziraju, projektiraju i planiraju kako bi se poduprla neprestana aglomeracija kapitala, radne snage i infrastrukture unutar najvećih svjetskih gradova i megagradskih regija. Umjesto svega toga, valja usvojiti novo shvaćanje urbanizacije – a time i suvremenog *doba urbanizacije* – kako bi se istražili uzajamno rekurzivni odnosi aglomeracijskih procesa i njihovih operativnih pejzaža, uključujući oblike intenzivnijeg iskorištavanja zemlje, logističku koordinaciju i društveno-metaboličke transformacije koji prate te procese na svim prostornim razinama. Prema tom shvaćanju, razvoj, intenzifikacija i globalna ekspanzija kapitala proizvode golemo i heterogeno područje urbaniziranih uvjeta koji uključuju zone aglomeracije koje već dugo plijene pozornost istraživača urbanosti, ali se i progresivno šire izvan tih zona. Budući da se ta nekoć neurbana sfera sve više utapa i operacionalizira u globalnom procesu kapitalističke urbanizacije, valja stvoriti i potpuno novu sliku i zemljovid same naravi urbanoga kako u teoriji tako i u praksi. Suvremena pitanja „urbane“ politike i upravljanja također valja proširiti na odgovarajući način – kako analitički tako i prostorno – kako bi se mogle razmotriti te složene međusobne veze i heterogene geografije. Dakako, klasično pitanje o „rastu grada“ ostat će u središtu politike gradske uprave; općinska uprava i međugradska koordinacija ostat će itekako relevantne za društveni, politički i ekonomski život. No u uvjetima sve intenzivnije planetarne urbanizacije proces urbanog rasta ovisi o operativnom pejzažu na razini cijelog planeta čiji se i najsitniji obrisi duboko mijenjaju kako bi podržali i poopćili različite oblike urbanizma. Kako se upravlja vezama između gradova i njihovih operativnih pejzaža, unutar nacionalnih država i nadnacionalnih regija, kao i izvan njih? Kako bi se ti sustavi međuovisnosti mogli preoblikovati tako da se stvore društveno pravedniji, demokratski vitalni i ekološki održivi teritoriji, regije i pejzaži? Ovim makroprostornim pitanjima urbanisti se i dalje posvećuju odviše rijetko, no ona bi ubuduće trebala dobiti našu sustavnu pozornost. U suvremenim uvjetima upravljanje gradovima – točnije, upravljanje urbanizacijom – i upravljanje planetom u cijelosti nisu samo neodvojivo povezani nego i istovjetni.

ARKTIK KAO OPERATIVNI PEJZAŽ ZA GLOBALNU
URBANIZACIJU, ALI FARD I GHAZAL JAFARI,
URBAN THEORY LAB, HARVARD GSD

središta, uključujući zone crpljenja resursa, agroindustrijskih zona, logističke i komunikacijske infrastrukture te turizma i uklanjanja otpada, koji često nadilaze periferne, udaljene i naizgled „ruralne“ ili „prirodne“ lokalitete. Iako takvi operativni pejzaži ne posjeduju gustoću naseljenosti, obilježja naselja, društveno tkivo i infrastrukturnu opremu kakve se obično povezuje s gradovima, oni već dugo igraju strateški ključnu ulogu tako što podupiru ove potonje, bilo opskrbljujući ih sirovinama, energijom, vodom, hranom ili radnom snagom, ili pak svojim logističkim, komunikacijskim ili komunalnim funkcijama. Danas se takvi pejzaži, kako pokazuje naše istraživanje, naveliko proizvode, konstruiraju ili redizajniraju putem uspona infrastrukturnih investicija, okrupnjavanjem i teritorijalnim strategijama planiranja velikih razmjera kojima je cilj podržati ubrzani rast i ekspanziju aglomeracija širom svijeta. Njihov razvojni ritam stoga je neposredno povezan s ritmom glavnih urbanih središta putem globalne prostorne podjele rada, dok njihova neprestana komodifikacija, okrupnjavanje i društveno-ekološka degradacija pridonose oblicima masovnog obezvlaštenja i dislokacije koji se često nekritički katalogiziraju, pa čak i slave u suvremenoj urbanoj politici glavne struje pod rubrikom demografske promjene „iz ruralnog u urbano“.¹⁵ Prema tome, ako doista trenutačno živimo u „urbanom dobu“, trebali bismo ustrajati na tome da se to stanje ne smije istraživati samo u odnosu na formiranje globalnih gradova ili megagradskih regija golemih razmjera nego također u odnosu na aktualnu, iako nejednaku operacionalizaciju čitavog planeta – uključujući kopneni, podzemni, oceanski i atmosferski prostor – koja služi ubrzanom i intenziviranom procesu urbanoga industrijskog razvoja. Dokle god se dominantni model kapitalističke urbanizacije temelji na sveopćem crpljenju, proizvodnji i potrošnji fosilnih goriva, uglavnom iz zona koje su itekako udaljene od glavnih gradskih središta, on je također neposredno uključen u neku vrstu globalne ekološke pljačke koja trajno mijenja klimu Zemlje i istodobno natapa njezino tlo, oceane, rijeke i atmosferu dosad neviđenim razinama zagađenja i otrovnog otpada. S toga gledišta, dakle, morfološki pristupi urbanomu, ili oni usredotočeni na stanovništvo, prilično su jednostrane prizme za promatranje sve prisutnije dinamike globalne urbanizacije. Taj se proces ne može adekvatno pojmiti ni u okviru

¹ Robert Park, Ernest Burgess (ur.), *The City*, University of Chicago Press, Chicago, 1967. [1925].

² Ovo pitanje detaljnije je razrađeno u tekstovima koji su objavljeni u knjizi *Implosions/Explosions: Towards a Study of Planetary Urbanization*, (ur.) Neil Brenner, Jovis, Berlin, 2013. Vidi također različite materijale na mrežnoj stranici *Urban Theory Lab* (Graduate School of Design, Harvard University), www.urbantheorylab.net.

³ Jean Gottmann, *Megalopolis: The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States*, The Twentieth Century Fund, New York, 1961., 5.

⁴ Henri Lefebvre, *The Urban Revolution*, prev. Robert Bononno, University of Minnesota Press, Minneapolis, MN, 2003. [1970.], 1.

⁵ Usp. Henri Lefebvre, „The Right to the City“, u: Eleonore Kofman, Elizabeth Lebas (ur. i prev.), *Writings on Cities*, Blackwell, Cambridge, 1996. [1968.], 69–72; Lefebvre, bilj. 4, 1–23; Henri Lefebvre, „Reflections on the Politics of Space“ i „The Worldwide Experience“, u: Neil Brenner, Stuart Elden (ur.), *State, Space, World: Selected Essays*, University of Minnesota, Minneapolis, MN, 2009., 190, 278.

⁶ Lefebvre, bilj. 5, 1996., 71; Lefebvre, bilj. 4, 1–23.

⁷ Lefebvre, bilj. 4.

⁸ Henri Lefebvre, „Dissolving City, Planetary Metamorphosis“, u: Neil Brenner (ur.), *Implosions/Explosions*, bilj. 2, 566–571.

⁹ *Locus classicus* takvih argumentacija je Melvin Webber, „The Post-city Age“, u: *Daedalus*, 94/4, 1968., 1091–1110. Kritički prikaz novijih verzija nudi Stephen Graham, „The End of Geography or the Explosion of Place: Conceptualizing Space, Place and Information Technology“, u: *Progress in Human Geography*, 22/2, 1998., 165–185.

¹⁰ Matthew Gandy, „Where Does the City End?“, u: Neil Brenner (ur.), *Implosions/Explosions*, bilj. 2, 86.

¹¹ David Harvey, „Cities or Urbanization?“, u: Neil Brenner (ur.), *Implosions/Explosions*, bilj. 2, 61.

¹² Kingsley Davis, „The Origins and Growth of Urbanization in the World“, u: *American Journal of Sociology*, 60/5, 1955., 429–437.

¹³ Kingsley Davis, *World Urbanization: 1950-1970. Volume II: Analysis of Trends, Relationships and Development*, Population Monograph Series No. 9, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, CA, 1972.; Kingsley Davis, *World Urbanization: 1950-1970. Volume I: Basic Data for Cities, Countries, and Regions*, Population Monograph Series No. 4, Institute of International Studies, University of California, Berkeley, CA, 1969.

¹⁴ Usp. Neil Brenner, Christian Schmid, „The ‘Urban Age’ in Question“, u: *International Journal of Urban and Regional Research*, 38/3, 2014., 731–755; pretisak u: Neil Brenner (ur.), *Implosions/Explosions*, bilj. 2, 310–337.

¹⁵ Usp. Timothy W. Luke, „Global Cities versus ‘Global Cities’: Rethinking Contemporary Urbanism as Public Ecology“, u: *Studies in Political Economy*, 70, 2003., 11–33.